

STUDIA I ARTYKUŁY

Ryszard Sudziński

Toruń

Toruński ośrodek badań historii najnowszej na naukowej mapie Polski — tradycje i teraźniejszość

Przeszłość

O ile w stosunku do starszych epok ogólny klimat dla rozwoju badań historycznych był w powojennym Toruniu od samego początku sprzyjający, to w odniesieniu do historii najnowszej sytuacja była zupełnie inna. Złożyły się na to przede wszystkim przyczyny obiektywne, do których zaliczyć należy, z oczywistych względów, brak bogatych tradycji w tym zakresie, odpowiednio wykwalifikowanej kadry naukowej oraz zmiany ustrojowe. Wszystko to powodowało, że tak ważny odcinek dziejów, jak historia całego ostatniego stulecia, przez długie lata był wyraźnie niedoceniany i zafałszowany. Na tle sytuacji ogólnopolskiej ośrodek toruński wyraźnie odstawał od większości ówczesnych środowisk akademickich w kraju, zwłaszcza na polu kadrowym, przy czym chodziło nie tylko o prowadzenie badań na tym tak ważnym obszarze, ale przede wszystkim o zapewnienie ciągłości dydaktycznej. Sytuacja była tym bardziej niepokojąca, że wprowadzony po wojnie program studiów silnie eksponował historię najnowszą, a zwłaszcza dzieje ruchu robotniczego. W tej sytuacji w początkowym okresie funkcjonowania w Toruniu w ramach Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika studium historycznego brakowało całkowicie wykładów obejmujących dzieje najnowsze.

W celu zaktywizowania w tej dziedzinie środowiska toruńskiego w połowie 1951 r. przybył do Torunia, zatrudniony dotąd na Uniwersytecie Łódzkim, dr Witold Łukaszewicz. Został on mianowany zastępcą profesora i objął kierownictwo Katedry Historii Nowoczesnej. W 1954 r. utworzono nową Katedrę Historii Powszechnej, m.in. z Zakładem Historii Nowożytnej i Najnowszej. Kierownikiem tej katedry i zakładu został W. Łukaszewicz, mianowany wówczas na stanowisko profesora nadzwyczajnego. W utworzonym w 1956 r. Instytucie Historii UMK (przemianowanym w 1969 r. na Instytut Historii i Archiwistyki), który był usytuowany w ramach Wydziału Humanistycznego, prof. W. Łukaszewicz szefował Katedrze Historii Polski i Powszechnej XIX i XX wieku, przemianowanej w 1969 r. w Zakład Historii Powszechnej i Polski XIX i XX wieku. Po nagłej śmierci profesora w listopadzie 1975 r. w latach 1976–1984 zakładem tym kierował doc. K. Grünberg.

Przedsięwzięcia poczynione w Toruniu przez W. Łukaszewicza od połowy lat 50. miały przede wszystkim na celu wytyczenie kierunków badawczych i przygotowanie kadry specjalistów zdolnych do podjęcia wyzwań, dotychczas na gruncie toruńskim nieznanych. Podobnie jak to było w przypadku epok wcześniejszych i zgodnie z ogólnymi tendencjami, również w odniesieniu do historii najnowszej badania ukierunkowane zostały na problematykę północną związaną z Pomorzem i częściowo basenem Morza Bałtyckiego. W badaniu północnych ziem polskich historycy czasów najnowszych mieli do odegrania szczególną rolę. Przede wszystkim, zgodnie z duchem czasu, podjęto prace nad dziejami ruchu robotniczego. Wyniki prac prezentowane były na spotkaniach, zwanych sesjami popularnonaukowymi bądź nawet naukowymi, organizowanymi głównie z inicjatywy Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Bydgoszczy, a następnie w wersji poszerzonej i uzupełnionej przypisami publikowane w małych, liczących kilkadziesiąt egzemplarzy nakładach i z reguły na prawach rękopisu. Miały one charakter pionierski, zarówno pod względem merytorycznym, jak i metodologicznym, nie wolne były jednak od uproszczeń i błędnych ocen. Głównym ich mankamentem było jednak to, że dotyczyły w zasadzie jednej opcji politycznej, mianowicie Polskiej Partii Robotniczej, którą zgodnie z obowiązującymi wówczas wytycznymi traktowano jako przodującą siłę narodu, występującą z programem budowania Polski opartej na zasadach demokratycznych i w walce z siłami reakcji, na czele której stało rzekomo mikołajczykowski Polskie Stronnictwo Ludowe i związane z nią podziemie polityczne. Oparte na jednostronnej bazie źródłowej ustalenia miały charakter hipotetyczny i były formułowane na użytek komunistycznej propagandy. Ich pełna weryfikacja stała się możliwa dopiero po upływie kilku dziesięcioleci.

W ten oto sposób dydaktyka z jednej strony, z drugiej zaś zapotrzebowanie decydentów politycznych, ale również społeczeństwa, zwłaszcza młodego pokolenia, wpłynęły na ukształtowanie się również w Instytucie Historii UMK środowiska naukowego zajmującego się historią najnowszą. W związku z tym niektórzy badacze zmienili i to radykalnie swoje dotychczasowe zainteresowania naukowe, kierując je w stronę współczesności (zwłaszcza prof. W. Łukaszewicz, doc. Donald Steyer, dr Bogdan Głębowicz i dr Ryszard Kozłowski).

Pretekstem do przygotowania w latach 60. publikacji z historii najnowszej stały się, zgodnie z ogólnymi wytycznymi, kolejne jubileusze (tzw. okrągłe rocznice). Taki właśnie charakter miały publikacje stanowiące pokłosie sesji zorganizowanej w 1962 r. w Bydgoszczy w związku z 20-leciem PPR, a przygotowanej w ramach kierowanej wówczas przez W. Łukaszewicza toruńskiej Katedry Historii Polski i Powszechnej XIX i XX wieku. Inicjatywa zorganizowania sesji wyszła i tym razem z Komitetu Wojewódzkiego PZPR, kierującego się wytycznymi Sekretariatu KC PZPR w sprawie obchodów rocznicy powstania PPR. Podkreślano w nich, że „problematyka walk narodowowyzwoleńczych w latach okupacji oraz pierwszych lat budownictwa Polski Ludowej ze szczególnym uwzględnieniem roli PPR i współdziałania skupionych wokół niej sił rewolucyjnych i postępowych winna być przedmiotem szeregu opracowań i wydawnictw przygotowanych przez ośrodki naukowo-badawcze”¹.

Zapoczątkowane na przełomie lat 50. i 60. kierunki badań pogłębiane w następnych dekadach. Z okazji przypadających w 1965 r. regionalnych obchodów 20-lecia PRL ukazał się nawet specjalny zeszyt „Zapisek Historycznych”, w całości poświęcony dziejom województwa pomorskiego w pierwszych latach po wojnie², w 1968 r. zaś, w związku z 50 rocznicą powstania KPP, 25 rocznicą utworzenia PPR i 20 rocznicą zjednoczenia ruchu robotniczego, światło

¹ *Z działalności PPR i ZWM w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1942–1948. Referaty na sesję naukową w Bydgoszczy poświęconą 20-leciu PPR*, pod red. W. Łukaszewicza, Toruń 1962, s. 3.

² „Zapiski Historyczne”, t. 30, 1965, z. 1.

dzienne ujrzał tom szkiców *Pod czerwonym sztandarem*, wydany z inicjatywy Wydziału Propagandy KW PZPR w Bydgoszczy przez tamtejsze towarzystwo naukowe³.

Pośród historyków zamieszczających swoje studia w tych publikacjach należy odnotować przede wszystkim rozprawę D. Steyera o kształtowaniu organów „władzy ludowej” na wspomnianym obszarze oraz B. Głębowicza o ruchu robotniczym po II wojnie światowej. Niezależnie od zainteresowania ruchem robotniczym B. Głębowicz podjął badania nad ruchem ludowym i przemianami społeczno-gospodarczymi w województwie pomorskim, ze szczególnym uwzględnieniem reformy rolnej i działalności związkowej. Problematyce tej poświęcił obszernie — choć nie wolne od błędów — studia monograficzne⁴.

Czasy najnowsze, traktowane wciąż jednak instrumentalnie, znalazły także odzwierciedlenie w monografiach niektórych miast bądź całego województwa, w których partycypowali również historycy z ośrodka toruńskiego⁵. Podlegały one tym samym regułom i uwarunkowaniom jak prace, o których mowa była wyżej. Natomiast inaczej sytuacja przedstawiała się w przypadku licznych prac magisterskich i wąsko specjalistycznych dysertacji doktorskich, z których wiele poświęcono historii najnowszej. Nieprzeznaczone do publikacji, a tym samym niepoddawane ingerencji cenzury, prezentowały często odmienne sądy niż oficjalna historiografia, zbliżając się tym samym do prawdy historycznej.

Podsumowując badania nad dziejami najnowszymi, prowadzone w latach 50. i 60. w Toruniu, ale także w innych ośrodkach naukowych, np. Gdańska, Bydgoszczy i Olsztyna⁶, stwierdzić należy, że prowadzone one były niesystematycznie, a raczej „skokowo”, od rocznicy do rocznicy, a więc pod kątem przypadających co kilka lat jubileuszy Polski Ludowej, ruchu robotniczego, rewolucji październikowej etc. Ożywienie badań następowało w związku z przygotowaniem okolicznościowych sesji, konferencji, seminariów itp. (na zlecenie organizacji społecznych, politycznych i zawodowych, zakładów pracy i władarzy miast). Rezultatem był wzrost liczby opracowań, pisanych jednak szybko, na tzw. zamówienie społeczne, stąd o niskiej często wartości merytorycznej. Na problem ten zwracano już wówczas uwagę w gremiach naukowych. Na przykład podczas Ogólnopolskiego Seminarium Naukowego w Giżycku (27–28 czerwca 1966 r.), poświęconego badaniom regionalnym nad dziejami Polski Ludowej, Krystyna Ker-

³ *Pod czerwonym sztandarem. Szkice z dziejów klasowego ruchu robotniczego na Pomorzu Gdańskim i Kujawach 1871–1948*, pod red. W. Łukaszewicza, Bydgoszcz 1968.

⁴ B. Głębowicz, *Ruch ludowy w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1962*, Toruń 1964; idem, *Realizacja reformy rolnej PKWN w województwie pomorskim w latach 1945–1948*, Toruń 1966; idem, *Zarys dziejów i działalności Pomorskiego Okręgu Związku Nauczycielstwa Polskiego 1920–1966*, Warszawa 1969.

⁵ Zob. *Województwo bydgoskie. Krajobraz, dzieje, kultura, gospodarka*, pod red. A. Swinarskiego, Poznań 1967 (II wyd. 1973).

⁶ Szerzej zob. R. Sudziński, *Rozwój nauki na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz w Wyższych Szkołach Pedagogicznych w Bydgoszczy i Olsztynie*, w: *Rozwój nauki na Pomorzu Wschodnim w latach 1945–1985*, pod red. M. Biskupa, Toruń 1987, s. 7–29; idem, *Rozwój badań regionalnych nad dziejami Pomorza Nadwiślańskiego i Kujaw*, w: *O uprawianiu i znaczeniu historii regionalnej. Materiały z konferencji naukowej: Historia regionalna i jej miejsce w świadomości społecznej*, Toruń 1991, s. 70–87; idem, *Rozwój badań nad historią najnowszą w ośrodkach naukowych Polski Północnej (1945–1995)*, „Zeszyty Naukowe WSP w Bydgoszczy. Studia Historyczne”, z. 5, pod red. M. Grzegorza, Bydgoszcz 1997, s. 93–117. Także: *Instytut Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (1945–2005). Wybrane problemy*, pod red. J. Szilinga, Toruń 2006.

sten i Franciszek Ryszka domagali się uwolnienia badań regionalnych od presji akcyjności⁷. Sytuacja ta uległa jednak widocznej poprawie dopiero w końcu XX w.

Natomiast inny ciężar gatunkowy miały zainspirowane przez prof. W. Łukaszewicza na gruncie toruńskim już w latach 60. badania nad okupacją niemiecką, zarówno o charakterze regionalnym, jak i ogólnopolskim. Plonem tych fascynacji stały się pisane na stopień dysertacje doktorskie, których autorami byli asystenci profesora: Jan Sziling i Zofia Waszkiewicz. Pierwszy z nich podjął gruntowne badania poświęcone wielu aspektom okupacji niemieckiej na Pomorzu, zwłaszcza w odniesieniu do administracji okupacyjnej, eksterminacji ludności polskiej i żydowskiej, akcji wysiedleńczej Polaków i osadnictwa sprowadzanych na te tereny Niemców, życia codziennego na ziemiach okupowanych, niszczenia dóbr kultury narodowej oraz polityki okupanta hitlerowskiego wobec Kościoła katolickiego na ziemiach polskich wcielonych do Rzeszy. Ich wyniki opublikowane zostały w latach 60. i następnych na łamach wielu czasopism regionalnych i centralnych oraz w języku polskim i niemieckim. Natomiast najpełniejszy wyraz znalazły w rozprawie, która stała się podstawą przewodu doktorskiego (1971 r.) oraz w przygotowanej wspólnie z W. Jastrzębskim obszerniej syntezie, w której po raz pierwszy i jak dotąd jedyny szerszemu kręgowi czytelników ukazany został całościowy obraz ponurej okupacyjnej rzeczywistości⁸.

Obok polityki okupacyjnej na ziemiach polskich prof. W. Łukaszewicz zainspirował swoich uczniów sprawami Stolicy Apostolskiej w czasie II wojny światowej. Badania nad tą problematyką, uwieńczone rozprawą doktorską, zainicjowała w Toruniu wspomniana Zofia Waszkiewicz⁹. Jednocześnie okresem okupacji niemieckiej i szerzej nazizmem zajmowali się naukowo w Katedrze (Zakładzie) Historii Polski i Powszechnej XIX i XX wieku docenci: Donald Steyer i Karol Grünberg. Pierwszy z nich w popularnonaukowej monografii ukazał zbrodnie hitlerowskie na obszarze tzw. Reichsgau Danzig — Westpreussen¹⁰. Warto również odnotować, że na 50 rocznicę powrotu Polski nad Bałtyk D. Steyer opublikował syntezę, w której podsumował dorobek polskiej polityki i gospodarki morskiej w ujęciu przekrojowym¹¹.

Natomiast K. Grünberg, odchodząc od badań nad ruchem robotniczym przełomu XIX i XX w., skierował się ku problematyce niemieckiej, publikując w kraju i za granicą wznawiane wielokrotnie prace poświęcone hitleryzmowi i III Rzeszy. Najpierw podjął udaną próbę przedstawienia dziejów „sztafet ochronnych” (Schutzstaffeln — SS), organizacji, która w systemie III Rzeszy zajmowała jedną z kluczowych pozycji. Ukazał jej ideologię i strukturę oraz rolę, jaką spełniała w totalitarnym systemie partyjnym, państwowym i gospodarczym Niemiec hitlerowskich. Nieco później światło dzienne ujrzała monografia Adolfa Hitlera. W tej analitycznej i syntetycznej zarazem publikacji ukazał on polityczną karierę, działalność oraz cechy osobowości Führera i jego rolę jako inspiratora i animatora imperialistycznej polityki Niemiec, opisaną na tle zjawisk ekonomiczno-społecznych, na których wyrastał ruch nazistowski i jego

⁷ K. Kersten, F. Ryszka, *Historia Polski Ludowej w regionalistyce*, w: *Badania regionalne nad dziejami Polski Ludowej. Materiały Ogólnopolskiego Seminarium Naukowego w Giżycku (27–28 czerwca 1966)*, Olsztyn 1967, s.16.

⁸ J. Sziling, *Polityka okupanta hitlerowskiego wobec Kościoła katolickiego 1939–1945. Tzw. Okręgi Rzeszy: Gdańsk–Prusy Zachodnie, Kraj Warty i regencja katowicka*, Poznań 1970; W. Jastrzębski, J. Sziling, *Okupacja hitlerowska na Pomorzu Gdańskim w latach 1939–1945*, Gdańsk 1979.

⁹ Z. Waszkiewicz, *Polityka Watykanu wobec Polski 1939–1945*, Warszawa 1980.

¹⁰ D. Steyer, *Eksterminacja ludności polskiej na Pomorzu Gdańskim w latach 1939–1945*, Gdynia 1967.

¹¹ Idem, *Półwiecze Polski na morzu*, Gdańsk 1970.

przywódca¹². W tym nurcie badań mieszczą się również studia zatrudnionego do końca lat 60. w Zakładzie prof. Łukaszewicza doc. Mariana Wojciechowskiego o stosunkach polsko-niemieckich w końcowym okresie II Rzeczypospolitej, zakończone znakomitym opracowaniem monograficznym¹³.

W latach 70. zostały wyraźnie zintensyfikowane studia nad dziejami PRL, m.in. w wyniku dyskusji na XI Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich, który odbył się we wrześniu 1974 r. w Toruniu. Wysłunięto wówczas pilny postulat rozwoju poważnych badań nad całymi dziejami Polski Ludowej. Odzwierciedleniem tych tendencji były przede wszystkim kolejne zmiany w strukturze istniejących w Instytucie zakładów. Z kierowanego przez prof. K. Grünberga po śmierci W. Łukaszewicza Zakładu Historii Powszechnej i Polski XIX i XX wieku zostały najpierw (w 1979 r.) wydzielone Zakłady: Historii Wojskowej (kier. doc. Władysław Lewandowski, w latach 1987–1993 prof. Mieczysław Wojciechowski, a od 1994 r. prof. Waldemar Rezmer) oraz Historii Polski Ludowej (kier. prof. R. Kozłowski), a nieco później (w 1986 r.) Zakład Historii Polski i Powszechnej 1918–1944/1945 (kier. prof. Mieczysław Wojciechowski). Po 1989 r. Zakład Historii Polski Ludowej został przemianowany na Zakład Historii Powszechnej i Polski po 1945 roku (kier. prof. R. Kozłowski, a od 1995 r. prof. Ryszard Sudziński).

Nowa struktura zakładów podyktowana była przede wszystkim zmianami w programach studiów historycznych, które w odniesieniu do czasów najnowszych rozgraniczały historię międzywojnia i Drugiej Rzeczypospolitej, traktowanych łącznie z latami II wojny światowej i okupacji niemieckiej, oraz historię Polski i powszechną po 1945 r. W 1993 roku zakłady historyczne zostały skoncentrowane w wydzielonym wówczas z Wydziału Humanistycznego Wydziale Nauk Historycznych UMK.

Współczesność

Zakład Historii Polski i Powszechnej 1918–1944/1945

W sferze zainteresowań badawczych pracowników Zakładu (profesorowie: Mieczysław Wojciechowski, Zofia Waszkiewicz, Zbigniew Karpus, Mariusz Wołos i adiunkci: dr Jarosław Kłaczko, dr Krzysztof Kania) znalazły się różnorodne zagadnienia z historii II Rzeczypospolitej, stosunków międzynarodowych w okresie międzywojnia oraz historia regionalna, ze szczególnym uwzględnieniem Pomorza, Kujaw i ziemi dobrzyńskiej.

Od momentu powstania do chwili obecnej Zakład zorganizował wiele spotkań o charakterze naukowym, w tym także konferencje z udziałem referentów zagranicznych. Nawiązywały one w znacznej mierze do aktualnie obchodzonych rocznic historycznych czy też wydarzeń międzynarodowych o dużym znaczeniu. Organizowane w nowych warunkach społecznych i geopolitycznych, miały one zupełnie inny wymiar aniżeli podobne „impresje” odbywające się przed laty. Rezultatem obrad były liczne pozycje książkowe, sygnowane nazwiskiem kierownika zakładu — redaktora bądź współredaktora poszczególnych tomów zbiorowych.

Chronologicznie rzecz ujmując, należy uwypuklić najpierw zagadnienia związane z kształtowaniem się państwowości polskiej po zakończeniu I wojny światowej, którym prof. Mieczysław Wojciechowski już wcześniej poświęcił liczne studia¹⁴. Tematyka ta była re-

¹² K. Grünberg, *SS — czarna gwardia Hitlera*, wyd. I–III, Warszawa 1975–1994; idem, *Adolf Hitler — biografia Führera*, wyd. I–IV, Warszawa 1988–1996.

¹³ M. Wojciechowski, *Stosunki polsko-niemieckie 1933–1938*, Poznań 1965, II wyd. 1980, tłum. niem. 1971.

¹⁴ Zob. zwłaszcza M. Wojciechowski, *Powrót Pomorza do Polski 1918–1920*, Warszawa–Poznań–Toruń 1981.

prezentowana w trzech pracach zbiorowych. W pierwszej z nich ukazano społeczeństwo polskie zaboru pruskiego w przededniu odzyskania niepodległości¹⁵, w drugiej, związanej z 70 rocznicą odbudowy Państwa Polskiego, przedstawiono nie tylko zagadnienia związane z powstaniem Polski Odrodzonej, ale także szersze uwarunkowania, jak np. kształtowanie się świadomości społecznej w Polsce w tych latach oraz stosunki niemiecko–radzieckie w aspekcie krytyki traktatu wersalskiego¹⁶. Do zagadnień związanych z odrodzeniem się Rzeczypospolitej oraz reperkusjami politycznymi i społecznymi tego aktu dziejowego, wrócono w Zakładzie w ramach obchodów 80 rocznicy odzyskania niepodległości, prezentując wyniki najnowszych badań dotyczących ziem polskich w dobie odbudowy suwerenności¹⁷.

W trakcie innych konferencji podnoszono także kwestie historii powszechnej. Na przykład problematyka miejsca Polski w Europie w całym XX stuleciu, ze szczególnym uwzględnieniem procesów integracyjnych i dezintegracyjnych zachodzących na kontynencie europejskim, stała się przedmiotem dwóch konferencji naukowych współorganizowanych przez Zakład¹⁸. Kolejne sesje naukowe, które odbywały się pod auspicjami Zakładu, przyniosły w efekcie dalsze prace zbiorowe, poświęcone wybranym zagadnieniom historii Polski w powiązaniu z historią powszechną. Do takich zaliczyć należy książki nawiązujące do znaczenia traktatu ryskiego z 1921 roku¹⁹ oraz deklaracji polsko–niemieckiej o niestosowaniu przemocy z 1934 r.²⁰ Do tej samej grupy tematycznej opracowań należy zaliczyć pracę zbiorową dotyczącą polskiej polityki wschodniej w XX stuleciu²¹.

Swoje miejsce w badaniach z zakresu dziejów powszechnych, w których uczestniczyli pracownicy Zakładu, zajmowały zagadnienia związane z dużymi regionami Europy w czasach nowożytnych i najnowszych. Rezultatem tych badań były dwie prace zbiorowe, z których pierwsza dotyczyła migracji politycznych i ekonomicznych w krajach nadbałtyckich w XIX i XX w.²², druga zaś problematyki społeczno–gospodarczej i politycznej w regionach pogranicznych Europy Środkowo–Wschodniej w XVI–XX w.²³

Odrębną dziedzinę badań w Zakładzie stanowiły zagadnienia historii regionalnej, często podejmowane przez poszczególnych jego pracowników. Efektem tych zainteresowań były

¹⁵ *Spółczesność polskie na ziemiach pod panowaniem pruskim w okresie I wojny światowej (1914–1918)*, pod red. M. Wojciechowskiego, Toruń 1996.

¹⁶ *Od obcego panowania do niepodległego państwa. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej na 70–lecie odbudowy Państwa Polskiego*, pod red. M. Wojciechowskiego, Toruń 1991.

¹⁷ *Drogi do niepodległości. Ziemi polskie w dobie odbudowy Państwa Polskiego*. Zbiór studiów pod red. Z. Karpusa i M. Wojciechowskiego, Toruń 2003.

¹⁸ *Polska wobec idei integracji europejskiej w latach 1918–1945*, pod red. M. Wojciechowskiego, Toruń 2000; *Polska w podzielonym świecie po II wojnie światowej (do 1989 roku)*, pod red. M. Wojciechowskiego, Toruń 2002.

¹⁹ *Traktat ryski w 1921 roku po 75 latach*, pod red. M. Wojciechowskiego, Toruń 1998.

²⁰ *Deklaracja polsko–niemiecka o niestosowaniu przemocy z 26 stycznia 1934 roku z perspektywy Polski i Europy w siedemdziesiątą rocznicę podpisania*, pod red. M. Wojciechowskiego, Toruń 2005.

²¹ *Polska polityka wschodnia w XX wieku*, pod red. M. Wojciechowskiego i Z. Karpusa, Włocławek–Toruń 2004.

²² *Migracje polityczne i ekonomiczne w krajach nadbałtyckich w XIX i XX wieku*, pod red. J. Borzyszkowskiego i M. Wojciechowskiego, Toruń–Gdańsk 1995.

²³ *Regiony pograniczne Europy Środkowo–Wschodniej w XVI–XX wieku. Społeczeństwo — gospodarka — polityka*, pod red. M. Wojciechowskiego i R. Schattkowskiego, Toruń 1996.

opracowania pomieszczone najczęściej w pracach zbiorowych dotyczących regionu i miast Pomorza, Kujaw oraz ziemi dobrzyńskiej²⁴.

W 1991 r. z inicjatywy pracowników Zakładu oraz historyków z innych zakładów IHiA, przystąpiono do publikacji serii wydawniczej pt. *Stosunki narodowościowe i wyznaniowe na Pomorzu w XIX i XX wieku*. Łącznie w latach 1991–1998 ogłoszono drukiem sześć tomów tej serii, w których dzięki szczegółowym badaniom przedstawiono miejsce i rolę mniejszości narodowych i wyznaniowych, zwłaszcza Niemców i Żydów, na wspomnianym obszarze. Podsumowanie wyników badań ogłoszono dodatkowym drukiem w specjalnym anglojęzycznym tomie²⁵.

Odrębnym nurtem badawczym realizowanym w Zakładzie, głównie za sprawą prof. Z. Waszkiewicza, była tematyka wyznaniowa. Na szczególną uwagę zasługuje rozprawa habilitacyjna, w której w sposób kompleksowy przedstawiła ona działalność duszpasterstwa w wojsku polskim, z uwzględnieniem różnych wyznań. Zajęła się też życiem religijnym w siłach zbrojnych oraz ukazała losy kapelanów podczas II wojny światowej²⁶. Obok zagadnień o charakterze ogólnopolskim, w tym także uprawianej nadal problematyki dotyczącej polityki Stolicy Apostolskiej w okresie międzywojennym i czasach II wojny światowej, Z. Waszkiewicz swoje zainteresowania badawcze kierowała w stronę mniejszości narodowych i wyznaniowych na Pomorzu Nadwiślańskim, w Kujawach Wschodnich i na ziemi dobrzyńskiej. Znalazły one wyraz w obszernych fragmentach monografii regionalnych opisujących dzieje „małych ojczyzn” bądź w drukach zwartych²⁷.

Natomiast J. Kłaczkw tematyką swoich badań uczynił m.in. losy protestantyzmu na ziemiach polskich w XIX i XX w., publikując obszerną dysertację doktorską o czasopiśmiennictwie protestanckim w Polsce w okresie międzywojnia oraz monografię parafii ewangelickiej²⁸.

W ostatnich latach akcent zainteresowań badawczych, zwłaszcza młodszych pracowników naukowych zatrudnionych w Zakładzie, przesunął się stopniowo ku dziejom powszechnym bądź stosunkom Polski z sąsiadami. Na szczególne podkreślenie zasługują tu prace prof. Z. Karpusa (od 2000 r. kierownika Katedry, a później Instytutu Stosunków Międzynarodowych), nawiązujące do problematyki rosyjskiej i ukraińskiej, w których kontakty ze wschodnimi sąsiadami zostały ukazane poprzez kwestie rosyjskich i ukraińskich jeńców internowanych na terenie Polski po zakończeniu wojny z bolszewikami. Zaowocowały one ważną monografią²⁹ oraz kilkoma to-

²⁴ Zob. m.in.: *Studia z dziejów ziemi dobrzyńskiej XV–XX wiek*, pod red. M. Wojciechowskiego, Warszawa–Poznań–Toruń 1987; *Nowe Miasto Lubawskie. Zarys dziejów*, pod red. M. Wojciechowskiego, Nowe Miasto Lubawskie 1992; *Dzieje Chełmży*, pod red. M. Wojciechowskiego, Chełmża 1994. Ponadto M. Wojciechowski swoje prace dotyczące miast pomorskich i kujawskich zebrał i opublikował w: *Miasta Pomorza Nadwiślańskiego i Kujaw w okresie I wojny światowej oraz w międzywojennym dwudziestolecu (1914–1939)*, Toruń 2000.

²⁵ *Neighborhood Dilemmas. The Poles, the Germans and the Jews in Pomerania along the Vistula River in the 19th and 20th century*, pod red. J. Szilinga i M. Wojciechowskiego, Toruń 2002.

²⁶ Z. Waszkiewicz, *Duszpasterstwo w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Toruń 2000.

²⁷ Zob. np. idem, *Żydzi Dobrzyń i Golubia. Opowieść o świecie nieistniejącym*, Golub–Dobrzyń 1993; idem, w: *Włocławek. Dzieje miasta*, pod red. J. Staszewskiego, t. II, Włocławek 2001.

²⁸ J. Kłaczkw, *Czasopiśmiennictwo protestanckie w Polsce w latach 1918–1939*, Toruń 2003; idem, *Historia parafii ewangelicko–augsburskiej w Radomiu*, Toruń 2005.

²⁹ Z. Karpuś, *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy w Polsce w latach 1918–1924. Z dziejów militarno–politycznych wojny polsko–radzieckiej*, Toruń 1991, wyd. II 1997, tłum. anglojęzyczne 2001, tłum. rosyjskojęzyczne 2002.

mami dokumentów, wydanymi wraz z prof. W. Rezmerem³⁰. Nieco wcześniej światło dzienne ujrzał tom źródeł poświęcony jeńcom polskim w niewoli rosyjskiej³¹. Badania Z. Karpusa nad problematyką wschodnią uwieńczone zostały rozprawą habilitacyjną o sojusznikach Polski w wojnie z bolszewikami w 1920 r.³² Problematyka wojskowa w twórczości Z. Karpusa znajduje odzwierciedlenie także w profilu badawczym Zakładu Historii Wojskowej (zob. niżej).

Z zagadnieniami tymi korespondują badania prof. Michała Klimeckiego, zatrudnionego w Instytucie Stosunków Międzynarodowych UMK, a zwłaszcza jego prace związane z wojną polsko–ukraińską w latach 1918–1919 i okupacją Małopolski Wschodniej przez Armię Czerwoną w 1920 r.³³

Zatrudnienie w Zakładzie kierowanym przez prof. Mieczysława Wojciechowskiego dr. Mariana Wołosa zaowocowało podjęciem na gruncie toruńskim badań związanych z najnowszą historią Francji i stosunkami polsko–francuskimi. Tematyka ta zainicjowana przez niego w dysertacji doktorskiej o działalności Alfreda Chłapowskiego, długoletniego ambasadora Rzeczypospolitej we Francji, przedstawiona na szerszym tle stosunków polsko–francuskich oraz dziejów Europy w okresie międzywojennym, została szeroko rozwinięta w rozprawie habilitacyjnej, dotyczącej stosunków dwóch mocarstw europejskich — Francji i ZSRR w okresie załamywania się systemu wersalskiego oraz kształtowania się nowego układu sił politycznych w Europie w obliczu coraz wyraźniejszej perspektywy zbliżającej się wojny³⁴. Swoje zainteresowania biografistyką M. Wołos kontynuował w kolejnej monografii ukazującej życie i działalność postaci, która w najnowszej historii Polski odegrała niebagatelną rolę, mianowicie generała Bolesława Wieniawy–Długoszowskiego³⁵.

W ostatnim okresie, wraz z zatrudnieniem w Zakładzie dr. K. Kani, podjęto w Toruniu badania nad historią Wielkiej Brytanii w XX w. Ich uwieńczeniem będzie oddana do druku praca doktorska, traktująca o życiu politycznym w Wielkiej Brytanii w opinii polskiej służby dyplomatycznej okresu dwudziestolecia międzywojennego.

Podsumowując, należy odnotować podejmowanie w Zakładzie Historii Polski i Powszechnej 1918–1944/45, zwłaszcza w ostatniej dekadzie, nowych kierunków badań, dotychczas na gruncie toruńskim nieprowadzonych, co niewątpliwie wiąże się z wyraźnym „odmłodzeniem” grona pracowników. Po przejściu prof. M. Wojciechowskiego w 2005 r. na emeryturę kierownictwo Zakładu powierzono prof. Z. Waszkiewicz.

* * *

Zbliżoną do uprawianej w Zakładzie prof. M. Wojciechowskiego tematyką zajmowali się także inni pracownicy naukowcy, zatrudnieni w różnych zakładach bądź instytutach UMK. Problematyka wyznaniowa i narodowościowa Polski międzywojennej jest bliska dr hab. Elżbie-

³⁰ Seria — *Obozy jeńców internowanych na ziemiach polskich 1914–1924: Tuchola. Obóz jeńców i internowanych 1914–1923*, oprac. Z. Karpus i W. Rezmer, cz. I, Toruń 1997, cz. II, Toruń 1998, cz. III (w druku).

³¹ *Zwycięzcy za drutami. Jeńcy polscy w niewoli (1918–1922). Dokumenty i materiały*, wyd. Z. Karpus i W. Rezmer, Toruń 1995.

³² Z. Karpus, *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919–1920*, Toruń 1999.

³³ M. Klimecki, *Polsko–ukraińska wojna o Lwów i Małopolskę Wschodnią 1918–1919*, Warszawa 2000; Lwów 1918–1919, Warszawa 1998, wznow. 2000 (współautor); idem, *Galicyska Socjalistyczna Republika Rad. Okupacja Małopolski Wschodniej przez Armię Czerwoną w 1920 roku*, Toruń 2006.

³⁴ M. Wołos, *Alfred Chłapowski (1874–1940). Biografia ambasadora Polski we Francji*, Toruń 1999; idem, *Francja–ZSRR. Stosunki polityczne w latach 1924–1932*, Toruń 2004.

³⁵ Idem, *Generał dywizji Bolesław Wieniawa–Długoszowski. Biografia wojskowa*, Toruń 2000.

cie Alabrudzińskiej, związanej dotąd z Zakładem Historii Kościoła IHIA. Kwestie wyznaniowe i mniejszości religijne znalazły odzwierciedlenie najpierw w dysertacji doktorskiej związanej z Pomorzem³⁶, po czym w następnych latach w rozprawie habilitacyjnej zajęła się ona kościołami protestanckimi w województwach wschodnich II Rzeczypospolitej³⁷, a następnie opisała dzieje protestantyzmu w Polsce międzywojennej w ogóle³⁸ oraz w licznych monografiach poszczególnych miast.

Z kolei pracownicy usytuowanego w Instytucie Politologii UMK Zakładu Myśli Politycznej (kier. prof. Witold Wojdyło oraz adiunkci: dr Grzegorz Radomski i dr Katarzyna Kalinowska) swoje badania historyczno-politologiczne koncentrują wokół kwestii związanych z polską myślą społeczną-polityczną międzywojnia, ze szczególnym uwzględnieniem dziejów szeroko rozumianego obozu narodowo-demokratycznego, problematyki samorządowej oraz nauki społecznej Kościoła katolickiego³⁹.

Zakład Historii Wojskowej

W strukturze jednostek funkcjonujących w Instytucie Historii i Archiwistyki UMK, na pograniczu zagadnień dotyczących pierwszej i drugiej połowy XX w., sytuje się Zakład Historii Wojskowej. W momencie jego utworzenia, na początku 1979 r., był drugą w Polsce — po podobnym zakładzie istniejącym w Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu — cywilną placówką uniwersytecką nastawioną na prowadzenie badań w dziedzinie historii wojskowej Polski i powszechnej. W chwili obecnej w Zakładzie zatrudnionych jest trzech pracowników naukowo-dydaktycznych: prof. Waldemar Rezmer oraz adiunkci: dr Aleksander Smoliński i dr Maciej Krotofil. Od kilku lat, w związku z likwidacją Wojskowego Instytutu Historycznego w Warszawie i rozwiązaniem jego Rady Naukowej, toruński Zakład Historii Wojskowej jest jednym z nielicznych polskich ośrodków naukowych uczestniczących w procesie kształcenia kadry badawczej dla całej dyscypliny historyczno-wojskowej.

Głównymi kierunkami badań uprawianymi w Zakładzie są: dzieje Wojska Polskiego w XX w. i siły zbrojne sąsiadów Polski, konflikty zbrojne we współczesnej Europie oraz bronioznawstwo, munduroznawstwo i falerystyka wojskowa.

Prof. W. Rezmer w pierwszym okresie swojej aktywności naukowej zajmował się głównie kampanią polską 1939 r. i dziejami Wojska Polskiego w czasach II Rzeczypospolitej. Zagadnienia te stały się tematem kilkunastu opracowań, w tym pracy magisterskiej, rozprawy doktorskiej i habilitacyjnej, które również ukazały się drukiem⁴⁰. Był też współautorem syntezy o zmaganiach militarnych na Pomorzu na przestrzeni dziejów⁴¹. Następnie krąg jego zaintereso-

³⁶ E. Alabrudzińska, *Mniejszości wyznaniowe w Bydgoszczy w latach 1920–1939*, Toruń 1995.

³⁷ Eadem, *Kościoły ewangelickie na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej*, Toruń 1999, tłum. niemieckie 2000.

³⁸ Eadem, *Protestantyzm w Polsce w latach 1918–1939*, Toruń 2004; *Dzieje protestantyzmu w Polsce. Przewodnik archiwalny*, współprac., Toruń 2001.

³⁹ Zob. W. Wojdyło, *Koncepcje społeczno-polityczne Stanisława Grabskiego*, Toruń 1993; idem, *Stanisław Grabski (1871–1949). Biografia polityczna*, Toruń 2003; G. Radomski, *Narodowa Demokracja wobec problematyki mniejszości narodowych w Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1918–1926*, Toruń 2000.

⁴⁰ W. Rezmer, *Armia „Poznań” 1939*, Warszawa 1992; idem, *Operacyjna służba sztabów Wojska Polskiego w 1939 roku (organizacja, zasady funkcjonowania, przygotowanie do wojny)*, Toruń 1993.

⁴¹ M. Bielski, W. Rezmer, *Bitwy na Pomorzu. Szkice z dziejów militarnych Pomorza Nadwiślańskiego (1109–1945)*, Gdańsk 1993.

sowań badawczych objął wojny o granice i niepodległość Polski w latach 1918–1920 oraz został poszerzony o analizę sił zbrojnych państwa litewskiego⁴².

W wyniku objęcia kierownictwa dużymi projektami badawczymi finansowanymi przez KBN możliwe stały się dalsze ważne publikacje. I tak efektem programu „Problem narodowościowy w Wojsku Polskim w latach 1918–1919” była obszerna monografia o mniejszościach narodowych i wyznaniowych w siłach zbrojnych II Rzeczypospolitej⁴³. Natomiast w wyniku realizacji przez zespół pod kierunkiem W. Rezmera grantu KBN „Obozy bolszewickich, ukraińskich i litewskich jeńców wojennych oraz internowanych Rosjan, Ukraińców i Niemców w Polsce w latach 1918–1924” powstały trzy tomy materiałów opublikowanych w serii: Obozy jeńców i internowanych na ziemiach polskich 1918–1924 oraz tom źródeł poświęcony jeńcom polskim w niewoli rosyjskiej⁴⁴.

W latach 2001–2004 prof. W. Rezmer był kierownikiem kolejnego grantu KBN „Wojsko litewskie 1918–1940”, którego efektem jest pierwsza w polskiej historiografii pełna monografia sił zbrojnych międzywojennej Republiki Litewskiej (w druku). W tym samym czasie jako członek polsko-rosyjskiego zespołu naukowego realizującego temat „Żołnierze Armii Czerwonej w polskiej niewoli w latach 1919–1922” przyczynił się do wydania bardzo obszernego tomu dokumentów w Moskwie⁴⁵.

Natomiast dr A. Smoliński w swoich badaniach koncentruje się głównie na dziejach broni konnych, a mianowicie kawalerii i artylerii konnej oraz historii wojskowej Polski, sowieckiej Rosji i Ukrainy, a także badaniach dotyczących, najogólniej, polskich i europejskich tradycji wojskowych. Jest także jednym z nielicznych w Polsce specjalistów w zakresie bronioznawstwa, munduroznawstwa i falerystyki wojskowej. W ramach kierowanego przez siebie projektu badawczego KBN „Jazda przeciwników i sojuszników Wojska Polskiego w zakresie walk o granice Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1918–1921”, opracował dzieje największej strategicznej formacji jazdy Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej, a mianowicie I Armii Konnej Siemiona Budionnego⁴⁶. Z kolei badania dotyczące polskich i europejskich tradycji wojskowych zaowocowały konferencją naukową i tomem studiów, których był współredaktorem⁴⁷.

Podobne pole zainteresowań, dziejami militarnymi wschodnich sąsiadów Rzeczypospolitej, wykazuje dr M. Krotofil, którego szczegółowe zainteresowania oscylują wokół najnowszej historii ukraińskich sił zbrojnych. Realizowany przez niego projekt badawczy zaowocował udaną rozprawą doktorską⁴⁸.

⁴² W. Rezmer, *Litewskie lotnictwo wojskowe 1919–1940*, Toruń 1999.

⁴³ *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*. Zbiór studiów pod red. Z. Karpusa i W. Rezmera, Toruń 2001.

⁴⁴ Zob. przypisy 30 i 31.

⁴⁵ *Krasnoarmeńcy w polskom plenu w 1919–1922 gg. Sbornik dokumentow i materialow*. Zebrali m.in. Z. Karpus, W. Rezmer, Moskwa 2004.

⁴⁶ *Kawaleria przeciwników i sojuszników Wojska Polskiego w latach 1918–1921*, pod red. A. Smolińskiego, Toruń 2003; idem, *Jazda Rzeczypospolitej Polskiej w okresie od 12 X 1918 r. do 25 IV 1920 r.*, Toruń 2000; idem, *Zarys dziejów I Armii Konnej (1919–1923)*, Grajewo 2003.

⁴⁷ *Od armii komputowej do narodowej II. Dzieje militarne Polski i jej wschodnich sąsiadów od XVI do XX wieku*, pod red. M. Krotofila i A. Smolińskiego, Toruń 2005.

⁴⁸ M. Krotofil, *Ukraińska Armia Halicka 1918–1920. Organizacja, uzbrojenie, wyposażenie i wartość bojowa sił zbrojnych Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej*, Toruń 2002.

O potencjale naukowym i sprawności organizacyjnej toruńskich historyków wojskowości świadczą organizowane każdego roku konferencje i seminaria naukowe. Większość z nich ma charakter międzynarodowy, a wyniki prezentowane są na łamach licznie wydawanych studiów⁴⁹.

Zakład Historii Powszechnej i Polski po 1945 roku

Wraz ze zmianami strukturalnymi dokonanymi w Instytucie Historii i Archiwistyki UMK na przełomie lat 70. i 80. w nową fazę wkroczyły badania nad historią Polski Ludowej. W środowisku toruńskim sytuacja pod tym względem była w porównaniu z innymi ośrodkami (np. Polski Północnej) niekorzystna. Wyraźnie odczuwało się brak większej i ujętej w sposób zbliżony do naukowego monografii, która by w miarę szeroko i obiektywnie ukazywała proces przemian, jakie dokonały się na tym terenie po wojnie. Jak wynika z dotychczasowego przeglądu, powstało jedynie kilka przyczynkowych opracowań, przy czym odnosiły się one w znacznej mierze do zagadnień związanych z utworzeniem i działalnością Polskiej Partii Robotniczej. Sytuacja uległa pewnej zmianie dopiero w połowie lat 70., gdy po długich perturbacjach z cenzurą ukazała się rozprawa habilitacyjna Ryszarda Kozłowskiego, w której dokonał on możliwie głębokiej analizy przeobrażeń społeczno-politycznych w województwie pomorskim w latach 1945–1948⁵⁰. Wiele zagadnień zostało potem przez niego rozwiniętych w odrębnych artykułach, opublikowanych na łamach czasopism regionalnych (zwłaszcza w „Zapiskach Historycznych”) i centralnych (m.in. „Z pola walki”). Dotyczyły one szeroko pojętych przemian ludnościowych w województwie pomorskim, w tym akcji osiedleńczej i wysiedleńczej, walki politycznej oraz rozwoju ruchu robotniczego, ukazanego teraz w szerokim kontekście zjawisk społecznych i politycznych. Publikacje R. Kozłowskiego wypełniały więc istniejącą lukę w badaniach nad dziejami pierwszych lat Polski Ludowej na Pomorzu.

Jest oczywiste, że również w latach 70. ukazywały się okazjonalne publikacje, zwłaszcza w związku z 40 rocznicą narodzin Polski Ludowej (1974 r.) i podobnymi obchodami związanymi z przypadającą w 1978 r. rocznicą tzw. Kongresu Zjednoczeniowego oraz 100 rocznicą polskiego ruchu robotniczego. Wydawnictwa te, poprzedzone jak zwykle sesjami naukowymi lub popularnonaukowymi, w których oprócz historyków uczestniczyli politolodzy, stopniowo odchodziły jednak od zafalszowanych bądź uproszczonych ocen i wniosków charakterystycznych dla lat minionych. Plonem tych dyskusji na gruncie toruńskim była próba podsumowania stanu badań nad tymi zagadnieniami na Pomorzu i w sąsiednich regionach. Wśród licznych artykułów opublikowanych wówczas na szczególną uwagę zasługiwały kolejne obszernie rozprawy R. Kozłowskiego⁵¹, ukazujące uwarunkowania historyczne, społeczne i ekonomiczne, które wycisnęły swoje piętno na działalności i rozwoju organizacyjno-politycznym PPR i PPS oraz próbujące szukać odpowiedzi na pytanie, jakie były przyczyny tego, że pomimo braku tradycji rewolucyjnych, odpowiedniego zaplecza w postaci wielkoprzemysłowej klasy robotniczej, przywiązania miejscowego społeczeństwa do tradycji itp. PPR i PPS w ciągu bardzo krótkiego

⁴⁹ Obok cyt. wyżej publikacji pokonferencyjnych zob. zwłaszcza: *Kartografia wojskowa krajów strefy bałtyckiej w XVI–XX w.*, pod red. S. Alexandrowicza, Z. Karpusa i W. Rezmera, Toruń 1996; *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, pod red. Z. Karpusa, W. Rezmera, E. Wiszki, Toruń 1997; *Od armii komputerowej do narodowej (XVI–XX w.)*, pod red. Z. Karpusa i W. Rezmera, Toruń 1998; *Od armii komputerowej do narodowej III* (w druku).

⁵⁰ R. Kozłowski, *Przeobrażenia społeczno-polityczne w województwie pomorskim (1945–1948)*, Toruń 1976.

⁵¹ Zob. m.in.: *100 lat ruchu robotniczego na Pomorzu*, pod red. M. Wojciechowskiego, Toruń 1980; *Z dziejów ruchu robotniczego na Kujawach Wschodnich i ziemi dobrzyńskiej*, pod red. Z. Waszkiewicz, Włocławek 1982.

czasu wyrosły tutaj na czołową siłę polityczną. Podsumowanie żmudnych badań autora nad stosunkami społeczno-politycznymi w pierwszych latach po zakończeniu wojny, ukazujących partie robotnicze, a także inne ugrupowania i ich wewnętrzne problemy oraz wpływ w różnych instytucjach i środowiskach społecznych, na tle przemian dokonujących się w kraju i na Pomorzu, stanowiąły kolejne monografie R. Kozłowskiego opublikowane w latach następujących⁵².

W tym czasie podjęto również w ośrodku toruńskim studia historyczno-prawne nad powojennym systemem organów administracji państwowej i samorządu terytorialnego. Dotąd bowiem badania naukowe konfrontujące teorię z praktyką pozostawały zdecydowanie w tyle za dociekaniem natury ogólnej, wynikającymi z narzuconej odgórnie doktryny. Próbę ukazania na przykładzie Pomorza, jak w nowej, powojennej rzeczywistości odradzały się dawne struktury administracji terytorialnej w powiązaniu z nowym elementem, jakim stały się rady narodowe, podjął w swojej dysertacji doktorskiej (1977 r.) Ryszard Sudziński. W oddzielnej monografii i licznych artykułach ukazał on organizację i funkcjonowanie zespolonej administracji państwowej, rad narodowych i samorządu terytorialnego w odniesieniu do Pomorza Nadwiślańskiego⁵³.

Podobnie jak w okresie wcześniejszym, w schyłkowych latach Polski Ludowej ukazały się również liczne monografie miast, w opracowanie których znaczny wkład wnieśli historycy czasów najnowszych ze środowiska toruńskiego (R. Kozłowski, R. Sudziński, J. Sziling, Z. Waszkiewicz, M. Wojciechowski). Obok prac popularnonaukowych, stanowiących często pierwszą próbę ujęcia współczesnej historii miast w sposób kompleksowy, w serii monografii wydanych z inicjatywy Towarzystwa Naukowego w Toruniu opublikowano obszernie studia naukowe, w których okresowi II Rzeczypospolitej, wojny i okupacji (1939–1945) oraz Polski Ludowej, w odniesieniu do zagadnień politycznych zawężonemu jednak do pierwszych lat powojennych, poświęcono znaczne ich fragmenty, a nawet oddzielne tomy⁵⁴.

Lata 80. przyniosły również dalsze istotne ustalenia w odniesieniu do okupacji niemieckiej, głównie za sprawą kolejnych prac dr. J. Szilinga. Jego wcześniejsze badania nad polityką okupanta wobec Kościoła katolickiego na ziemiach wcielonych zostały teraz poszerzone o inne związki chrześcijańskie i ukazane w odniesieniu do ziem Generalnego Gubernatorstwa, znajdując najpełniejsze odzwierciedlenie w rozprawie habilitacyjnej (1988 r.)⁵⁵. Ponadto drobniejsze rozprawy autor poświęcił polityce Watykanu wobec polityki kościelnej władz hitlerowskich. W tym też czasie opublikował cenny wybór dokumentów ukazujących pierwsze miesiące okupacji Pomorza Gdańskiego⁵⁶.

W ostatniej dekadzie PRL-u wyrastały jednocześnie młode pokolenia historyków, którzy stopniowo wkraczali w nowe obszary badawcze. Mimo że wolność druku była w dalszym ciągu

⁵² R. Kozłowski, *Polska Partia Robotnicza w województwie pomorskim 1942–1948*, Bydgoszcz 1985; idem, *Partie polityczne w województwie pomorskim (1945–1950)*, Toruń 1991.

⁵³ Zob. zwłaszcza R. Sudziński, *Organizacja i funkcjonowanie rad narodowych w województwie pomorskim 1945–1950. Studium historyczno-prawne*, Warszawa–Poznań–Toruń 1981.

⁵⁴ Zob. zwłaszcza: *Dzieje Świecia nad Wisłą i jego regionu*, t. 2, pod red. K. Jasińskiego, Warszawa–Poznań–Toruń 1980; *Dzieje Inowrocławia*, t. 2, pod red. M. Biskupa, Warszawa–Poznań–Toruń 1982; *Toruń dawny i dzisiejszy. Zarys dziejów*, pod red. M. Biskupa, Warszawa–Poznań–Toruń 1983; *Dzieje Chełmna. Zarys monograficzny*, pod red. M. Biskupa, Warszawa–Poznań–Toruń 1987; *Studia z dziejów ziemi dobrzyńskiej XV–XX wiek*, pod red. M. Wojciechowskiego, Warszawa–Poznań–Toruń 1987.

⁵⁵ J. Sziling, *Kościół katolicki w polityce niemieckich władz okupacyjnych w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945*, Toruń 1988.

⁵⁶ *Jesień 1939. Dokumentacja pierwszych miesięcy okupacji niemieckiej na Pomorzu Gdańskim*, oprac. J. Sziling, Toruń 1989.

znacznie ograniczona, umożliwiała jednak formułowanie, przynajmniej na użytek wąskiej grupy uczonych, bardziej śmiałych i wiarygodnych ocen, w związku z czym ówczesne publikacje, oparte na wszechstronniejszej bazie źródłowej, znacznie bliższe były prawdy historycznej. Przykładem takiej twórczości są na gruncie toruńskim prace Leszka Belzyta, ucznia prof. R. Kozłowskiego. W swojej dysertacji doktorskiej (1989 r.) podjął on skomplikowany i wcześniej szerzej nie opracowany problem weryfikacji ludności rodzimej na terenie polskiej części byłych Prus Wschodnich w pierwszych latach po II wojnie światowej, który ukazał na tle ówczesnych przemian gospodarczych, społecznych i politycznych⁵⁷. Nadejście nowych tendencji w historiografii znamionowały ponadto nieliczne prace publikowane w tzw. drugim obiegu, a zwłaszcza monografia R. Kozłowskiego (pseud. Narcyz Szutnik) o podziemnej „Solidarności”⁵⁸.

Sumując, należy stwierdzić, że do końca lat 80. wypracowany został w toruńskim środowisku uniwersyteckim — mimo zasygnalizowanych ułomności — znaczący dorobek wydawniczy w odniesieniu do najnowszych dziejów północnych ziem Polski. Największym mankamentem tego dorobku był fakt licznych wciąż niedomówień w przypadku historii społeczno-politycznej (np. badania nie wykraczały praktycznie poza lata 1948/1950, penetracji źródłowej zaś poddano jedynie — ze względów obiektywnych — partie polityczne i organizacje o rodowodzie lewicowym, prawie w ogóle pominięto problemy dotyczące konspiracji niepodległościowej i związanych z tym stosunków polsko-radzieckich w wymiarze regionalnym). Obok przyczyn obiektywnych zauważyć jednak można było dużą niekiedy asekuracyjność przy podejmowaniu trudnych i żmudnych badań historycznych dziejów najnowszych.

Dopiero jednak nowa jakościowo sytuacja polityczna, jaka wytworzyła się po 1989 r. wraz z procesem transformacji systemowej, ukierunkowała badania nad historią najnowszą ku nie znanym bądź zafałszowanym dotąd obszarom. Nad badaniami przestały wreszcie ciążyć pręgi cenzury i piętno peerelowskich obchodów rocznicowych. W odniesieniu do tych ostatnich wyraźnie pojawiły się nowe akcenty, które stały się pretekstem do przewartościowania sądów i poszukiwania prawdy historycznej. Uwolnieni od konieczności tworzenia historii na zlecenie różnych decydentów i pozbawieni nadmiernego gorsetu instytucjonalności zaczęli historycy, zwłaszcza młodszego pokolenia, odpowiadać swoimi pracami na zapotrzebowanie nauki i społeczeństwa.

Na gruncie toruńskim w odniesieniu do historii najnowszej wyróżniającym się przykładem jest twórczość dr. Mirosława Golona, ucznia prof. R. Kozłowskiego, który w 1989 r. rozpoczął pracę na stanowisku asystenta, a następnie adiunkta w Zakładzie Historii Powszechnej i Polski po 1945 roku. Jego zainteresowania badawcze są bardzo wszechstronne. Ich obiektem są stosunki polsko-radzieckie w czasach bezpośrednio stalinowskich, losy konspiracji niepodległościowej i problemy mniejszości narodowych na północnych ziemiach polskich, propaganda komunistyczna w czasach PRL-u, wreszcie dzieje miast Pomorza Nadwiślańskiego w całym okresie powojennym. Każdemu z tych problemów poświęcił różnorodne i obszerne studia, publikowane jako druki zwarte bądź rozprawy w pracach zbiorowych, częściowo w językach obcych.

W odniesieniu do stosunków polsko-radzieckich w latach 1944–1956 szczególnie wiele miejsca zajęły represje ze strony Armii Czerwonej i NKWD wobec społeczeństwa pomorskie-

⁵⁷ L. Belzyt, *Między Polską a Niemcami. Weryfikacja narodowościowa i jej następstwa na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1945–1950*, Toruń 1996.

⁵⁸ Zob. Narcyz Szutnik [pseud. Ryszarda Kozłowskiego], „Solidarność” w regionie toruńskim 13 XII 1981 — 31 VII 1984, *Archiwum Solidarności*, t. 13, Toruń 1988.

go. Uwieńczeniem tych badań stała się dysertacja doktorska (1999 r.) oraz liczne artykuły opublikowane m.in. na łamach „Czasów Nowożytnych”⁵⁹. Pionierski charakter mają rozprawy dr. M. Golona o młodzieży polskiej, odbywającej studia cywilne i wojskowe w ZSRR w pierwszym powojennym dziesięcioleciu, a także w odniesieniu do stosunków dyplomatycznych na styku ZSRR a Polska i inne kraje satelickie w Europie, publikowane na łamach różnych czasopism centralnych i regionalnych oraz w cytowanych już pracach zbiorowych.

Drugi nurt zainteresowań badawczych M. Golona, związany z konspiracją niepodległościową na Pomorzu, znalazł odzwierciedlenie bądź w samoistnych studiach dotyczących młodzieżowych organizacji konspiracyjnych i represji, jakie dotknęły konspirację pomorską ze strony NKWD i Armii Czerwonej, bądź w pracy, której M. Golon był współredaktorem. Ta ostatnia stanowiła pokłosie sesji naukowej poświęconej służbie Polek na frontach II wojny światowej⁶⁰. Natomiast zagadnienia dotyczące stosunków narodowościowych i wyznaniowych na Pomorzu Nadwiślańskim po II wojnie światowej najpełniejszy wyraz znalazły w rozprawach o mniejszości żydowskiej, rosyjskiej, ukraińskiej, białoruskiej i romskiej.

Ukazywane od niedawna w polskiej historiografii dzieje propagandy komunistycznej w PRL znalazły w pracach M. Golona odzwierciedlenie w oryginalnych publikacjach dotyczących losów pomników wdzięczności Armii Czerwonej oraz sposobów fałszowania historii, którą autor prześledził na przykładzie zbrodni katyńskiej.

Na oddzielne potraktowanie zasługuje jeszcze jeden kierunek w badaniach dr. M. Golona, który przyniósł ważne na gruncie nie tylko regionalnym, ale znacznie szerszym, obszerne studia monograficzne, pisane już bez ingerencji cenzury i oparte na szerokiej bazie źródłowej, poświęcone dziejom miast Pomorza Nadwiślańskiego i obejmujące w zasadzie całe powojenne 45–lecie⁶¹. Stały się one podstawą wszczęcia w 2006 r. przewodu habilitacyjnego.

W 1997 r. pracę na stanowisku asystenta rozpoczął w Zakładzie Historii Powszechnej i Polski po 1945 roku Zbigniew Girzyński. Początkowo jego zainteresowania badawcze związane były z okupacją niemiecką, głównie zaś martyrologią duchowieństwa katolickiego diecezji chełmińskiej. Potem jednak skierowały się ku historii powszechnej po II wojnie światowej, a szczególnie stosunkom polsko–francuskim. Ich uwieńczeniem była rozprawa doktorska (2001 r.) oraz studia nad powojennymi losami Polaków we Francji⁶².

Okres po 1989 r. przyniósł również nowe akcenty w badaniach nad dziejami okupacyjnymi ziem pomorskich. Niewątpliwie ich inspiracją było założenie w 1990 r. w Toruniu przez Elżbietę Zawacką placówki: Fundacja Archiwum Pomorskie Armii Krajowej (od 2001 r. Fundacja Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek). Szczególną aktywność na tym polu przejawiał prof. J. Sziling, który jest członkiem Rady Naukowej i Komitetu Redakcyjnego Fundacji. Wyrazem jego zaangażowania był współudział w opracowaniu

⁵⁹ Zob. zwłaszcza M. Golon, *Polityka radzieckich władz wojskowych i policyjnych na Pomorzu Nadwiślańskim w latach 1945–1947*, Toruń 2001.

⁶⁰ *Wojenna służba Polek w II wojnie światowej*, pod red. M. Golona i K. Minczykowskiej, Toruń 2000.

⁶¹ M. Golon, *Historia Kwidzyna w latach 1945–1957*, w: *Kwidzyn. Dzieje miasta*, t. 2, pod red. K. Mikulskiego i J. Liguz, Kwidzyn 2004; idem, *Historia Wąbrzeźna w latach 1945–1990*, w: *Historia Wąbrzeźna*, t. 2, pod red. K. Mikulskiego przy współpracy A. Czarneckiego, Wąbrzeźno 2005; idem, *Dzieje Nieszawy*, t. 2, 1945–1990, Toruń 2005; idem, *Historia Elbląga*, t. 5 (1945–1975), cz. 1: *Historia polityczna i gospodarka Elbląga*, Gdańsk 2006.

⁶² Z. Girzyński, *Stosunki polsko–francuskie 1945–1950 (polityka — gospodarka — kultura)*, Włocławek 2003; idem, *Polska–Francja 1945–1950*, Toruń 2005; idem, *Towarzysze męczeńskiej drogi błogosławionego ks. Wincentego Stefana Frelchowskiego. Losy duchowieństwa diecezji chełmińskiej w latach 1939–1945*, Toruń 2005.

źródeł obrazujących Pomorski Okręg Armii Krajowej⁶³, a następnie redakcja bądź współredakcja kilku tomów stanowiących pokłosie organizowanych przez Fundację konferencji naukowych i sesji popularnonaukowych⁶⁴. Zainteresowania J. Szilinga kontynuuje w Fundacji dr Sylwia Grochowina.

W okresie transformacji systemowej swoje warsztaty badawcze znacznie poszerzyli również pozostali pracownicy Zakładu Historii Powszechnej i Polski po 1945 roku. Prof. R. Kozłowski w swoich pracach zdecydowanie wykroczył poza lata czterdzieste. Przykładem może być obszerne studium nad kolektywizacją wsi w czasach stalinowskich, prace poświęcone toruńskiemu środowisku akademickiemu, które zapoczątkowały nowy kierunek badawczy profesora, publikacje nieznanych dotąd źródeł⁶⁵, wreszcie współczesne dzieje miast, opisane w poświęconych im monografiach, w których życie społeczne i polityczne ukazane zostało w nowym świetle⁶⁶.

Po 1989 r. wykrystalizowały się również nowe kierunki badań prowadzonych przez dr. Ryszarda Sudzińskiego. Między innymi koncentrowały się one wokół najnowszych dziejów miast nadwiślańskich i zbiorowości społecznych na tym obszarze. Pogłębione studia nad dziejami Torunia, noszące cechy badań interdyscyplinarnych, zaowocowały publikacją monografii, która stała się podstawą przewodu habilitacyjnego (1993 r.). W tym nurcie zainteresowań mieszczą się także obszerne fragmenty poświęcone najnowszej historii Bydgoszczy⁶⁷.

Po uzyskaniu habilitacji R. Sudziński podjął ponadto badania nad mniejszościami narodowymi i wyznaniowymi na Pomorzu po II wojnie światowej, ze szczególnym uwzględnieniem mniejszości niemieckiej. Ukazał w nich losy ludności niemieckiej na ziemiach dawnych i nowych na tle polityki narodowościowej władz polskich, w tym stosowanej taktyki i propagandy oraz prób wykorzystania tej problematyki w procesie indoktrynacji społeczeństwa pomorskiego po zakończeniu wojny. Wyniki tych badań prezentowane były w czasopismach polskich i niemieckich oraz w zbiorach studiów, które ukazały się pod jego naukową redakcją⁶⁸. Cytowane zbiory studiów były konsekwencją organizowanych przez prof. R. Sudzińskiego w ramach Za-

⁶³ *Okręg Pomorze Armii Krajowej w dokumentach 1939–1945*, oprac. B. Chrzanowski, A. Gąsiorowski, J. Sziling, Toruń 1991.

⁶⁴ Były to publikacje: *Walka podziemna na Pomorzu w latach 1939–1945*, Toruń 1990; *Pomorskie Organizacje Konspiracyjne (poza AK) 1939–1945*, Toruń 1994; *Polskie Państwo Podziemne na Pomorzu*, Toruń 1998; *Z dziejów Wydziału Łączności Zagranicznej Komendy Głównej ZWZ AK „Zagroda”*, Toruń 1999; *Materiały do dziejów Toruńskiego Okręgu ZWZ AK*, Toruń 2000; *Wkłady archiwów w rozwój badań nad polskim czynem zbrojnym 1939–1945*, Toruń 2001; *Spółczesność pomorska w latach okupacji niemieckiej 1939–1945*, Toruń 2004; *Władze i społeczeństwo niemieckie na Pomorzu Wschodnim i Kujawach w latach okupacji niemieckiej 1939–1945*, Toruń 2005. Zob. także J. Sziling, w: *Historia Torunia*, pod red. M. Biskupa, t. II, cz. 2, Toruń 2006; idem, w: *Włocławek. Dzieje...*, t. II, op. cit.

⁶⁵ R. Kozłowski, *Październik '56 w regionie kujawsko-pomorskim w świetle niepublikowanych źródeł PZPR*, Włocławek 2004; idem, w: *Włocławek. Dzieje...*, t. II, op. cit.

⁶⁶ Idem, *Nowe Miasto Lubawskie w latach 1945–1990*, w: *Dzieje Nowego Miasta Lubawskiego*, pod red. M. Wojciechowskiego, Nowe Miasto Lubawskie 1993; idem, „Czerwony” *Włocławek. Mity a rzeczywistość*, Włocławek 2000.

⁶⁷ R. Sudziński, *Przekształcenia strukturalne miasta Torunia w latach 1920–1975*, Toruń 1993; idem, w: *Historia Bydgoszczy*, pod red. M. Biskupa t. II, cz. 1, Bydgoszcz 1999; cz. 2, Bydgoszcz 2004; idem, w: *Historia Torunia*, pod red. M. Biskupa, t. II, cz. 2, Toruń 2006.

⁶⁸ *Problemy narodowościowe i wyznaniowe na Pomorzu Gdańskim i Kujawach w XX wieku*. Zbiór studiów pod red. R. Sudzińskiego, Toruń 1997; *Wrzesień 1939 i jego konsekwencje dla ziem zachodnich i północnych Drugiej Rzeczypospolitej*. Studia pod red. R. Sudzińskiego i W. Jastrzębskiego, Toruń–Bydgoszcz 2001 oraz liczne artykuły.

kładu Historii Powszechnej i Polski po 1945 roku konferencji naukowych. Obok problematyki narodowościowej dotyczyły one likwidacji Polskiego Państwa Podziemnego, lat „klasycznego” stalinizmu na ziemiach polskich oraz zagadnień młodego pokolenia⁶⁹. W ostatnim zaś czasie z inicjatywy prof. R. Sudzińskiego rozpoczęto w Zakładzie badania nad niektórymi aspektami Trzeciej Wielkiej Emigracji, których ustalenia referowano na kolejnych konferencjach poświęconych zwłaszcza młodemu pokoleniu polskich emigrantów oraz stanowisku emigracji wobec sowytyzacji kraju w czasach PRL⁷⁰. Inny zaś, bardziej syntetyczny, charakter mają jego publikacje ukazujące bariery wzrostu gospodarczego Polski Ludowej na tle uwarunkowań zewnętrznych, a zwłaszcza uzależnienia od ZSRR.

* * *

Istotnym uzupełnieniem prac, które wyszły spod piór historyków zatrudnionych głównie w Zakładzie Historii Powszechnej i Polski po 1945 r., są publikacje stanowiące pokłosie badań prowadzonych w innych zakładach bądź instytucjach. Należy do nich twórczość uprawiana w Zakładzie Historii Krajów Skandynawskich IHIA (kier. prof. Emilia Denkwicz-Szczepaniak). Na kanwie jej dysertacji doktorskiej powstała monografia o sytuacji w Norwegii w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej pod rządami Arbeiderpartiet, natomiast w rozprawie habilitacyjnej ukazała ona inwestycje paramilitarne III Rzeszy w okupowanej Norwegii i wykorzystanie w nich polskiej siły roboczej⁷¹.

Związki z historią najnowszą są również widoczne w badaniach historycznych prowadzonych w Zakładzie Archiwistyki IHIA, obejmujących m.in. problematykę funkcjonowania współczesnej kancelarii. Wynika to z zastosowania metody badania procesów archiwotwórczych, zakładającej — oprócz mechanizmów działania współczesnych biur — poznanie także aktotwórców, ich dziejów, organizacji i zakresu kompetencji. Przykładem mogą tutaj służyć publikacje dr. Roberta Degen⁷². Badania nad historią najnowszą wchodzą także w zakres prac archiwistycznych powiązanych ściśle z problematyką biurowości i zarządzania współczesną dokumentacją oraz na marginesie opisu dziejów instytucji archiwalnych lub komputeryzacji informacji naukowej (np. badania prof. Haliny Robótki z Zakładu Zarządzania Dokumentacją i Informacji Archiwalnej).

Historia najnowsza jest również obecna w badaniach archeologicznych uprawianych w Instytucie Archeologii i Etnologii UMK, głównie za sprawą prof. Andrzeja Koli. W latach 1994–1996 na zlecenie Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa nadzorował on prace archeologiczno-ekshumacyjne na cmentarzu oficerów polskich w Charkowie, następnie w latach 1997–1999 kierował podobną ekspedycją na Cmentarzu Obrońców Lwowa we Lwowie,

⁶⁹ *Materiały z sesji naukowej: Likwidacja Polskiego Państwa Podziemnego i jej następstwa na tle polityki ZSRR wobec Polski u schyłku II wojny światowej*, pod red. R. Sudzińskiego, „Czaszy Nowożytne”, t. 1, 1996; *Oblicza polskiego stalinizmu. Materiały z konferencji naukowej*, pod kier. R. Sudzińskiego, Włocławek 2000; *Niezależny ruch młodzieżowy w Polsce po drugiej wojnie światowej (1945–2001)*. Zbiór studiów pod red. R. Sudzińskiego, Toruń 2005.

⁷⁰ *Młode pokolenie polskich emigrantów. jego losy i problemy w XX wieku*. Zbiór studiów pod red. R. Sudzińskiego, Włocławek 2004; *Emigracja polska wobec problemów przebudowy i sowytyzacji kraju po drugiej wojnie światowej*. Studia pod red. R. Sudzińskiego, Toruń 2006.

⁷¹ E. Denkwicz-Szczepaniak, *Norwegia na drodze dylematów i przemian 1945–1949*, Toruń 1992; eadem, *Polska siła robocza w Organizacji Todta w Norwegii i Finlandii w latach 1941–1945*, Toruń 1999.

⁷² R. Degen, *Kancelaria wojewódzkich urzędów administracji ogólnej na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945–1950*, Warszawa 2005.

w latach 2001 i 2006 zaś w Bykowni pod Kijowem, w miejscu pogrzebania ofiar kijowskiej NKWD. Wyniki tych badań zostały udokumentowane licznymi publikacjami⁷³.

Spśród nurtów uprawiania historii najnowszej szczególnie miejsce zajmują badania socjologiczne i politologiczne. W Instytucie Socjologii UMK dotyczyły one m.in. samej istoty systemu totalitarnego i jego polskiego oblicza (zwłaszcza prace prof. Romana Bäckera i Piotra Hübnera)⁷⁴, a następnie erozji i upadku oraz łagodnego przejścia do procesów transformacji i Trzeciej Rzeczypospolitej (publikacje prof. R. Bäckera i Andrzeja Zybortowicza)⁷⁵.

W tym miejscu należy również odnotować unikatowy dwutomowy zbiór dokumentów pt. *Rok walki*, wydany w październiku 1981 r. przez Komitet Uczelniany PZPR na UMK w Toruniu, stanowiący wykładnię ówczesnego myślenia politycznego i podjętego na gruncie toruńskim eksperymentu w miesiącach dramatycznych zagrożeń dla kierowniczej roli Partii⁷⁶.

Natomiast lat następnych, zwłaszcza dziejów podziemnej „Solidarności” i innych ugrupowań niezależnych w Toruniu i regionie, dotyczą opublikowane ostatnio obszerne studia prof. Wojciecha Polaka z Instytutu Politologii UMK⁷⁷. Na przeciwnym biegunie mieszczą się publikacje „nowożytnika” i prawnika prof. Stanisława Salmonowicza o Polskim Państwie Podziemnym w czasach okupacji niemieckiej (1939–1945)⁷⁸ i o latach „klasycznego” stalinizmu w Polsce (1948–1956)⁷⁹.

Tak więc dopiero ostatnia dekada XX w. i pierwsze lata nowego stulecia przyniosły wymierne skutki, jakie stworzyły nowe możliwości badawcze po zniesieniu cenzury i znacznym złagodzeniu rygorów umożliwiających wykorzystywanie niedostępnych dotąd materiałów źródłowych. Jednakże na pełne wyniki tych badań trzeba będzie jeszcze cierpliwie poczekać, podobnie jak na wiarygodną i w miarę obiektywną ocenę dorobku półwiecza Polski Ludowej.

⁷³ Charków — Katyń — Twier. *W sześćdziesiątą rocznicę zbrodni*, pod red. A. Koli i J. Szilinga, Toruń 2001; A. Kola, *Archeologia zbrodni. Oficerowie polscy na cmentarzu ofiar NKWD w Charkowie*, Toruń 2005.

⁷⁴ R. Bäcker, *Totalitaryzm. Geneza, istota, upadek*, Toruń 1992; P. Hübner, *Polityka naukowa w Polsce w latach 1944–1953. Geneza systemu*, t. I i II, Wrocław 1992; *Skryte oblicze systemu komunistycznego. U źródeł zła...*, pod red. R. Bäckera, P. Hübnera, Warszawa 1997.

⁷⁵ R. Bäcker, *Struktury poziome w Toruniu (1980–1981)*, Warszawa 1990; A. Zybortowicz, *W uścisku tajnych służb. Upadek komunizmu i układ postnomenklaturowy*, Komorów 1993.

⁷⁶ *Rok walki*, t. I — *Dokumenty Komitetu Uczelnianego PZPR UMK (wrzesień 1980 — wrzesień 1981)*; t. II — *Dokumenty Komisji Konsultacyjno-Porozumiewawczej Organizacji Partyjnych w Toruniu (październik 1980–październik 1981)*, Toruń 1981.

⁷⁷ W. Polak, *Najtrudniejsze egzaminy. Niezależne Zrzeszenie Studentów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika na tle wydarzeń w kraju i regionie (1980–1982)*, Toruń 2001; idem, *Czas ludzi niepokornych. Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność” i inne ugrupowania niezależne w Toruniu i Regionie Toruńskim (13 XII 1981 — 4 VI 1989)*, Toruń 2003; idem, *Dni protestu. Wydarzenia 1 i 3 Maja 1982 roku w Toruniu*, Toruń 2004; idem, *Trudne lata przełomu. Szkice z historii najnowszej*, Gdańsk 2006; idem, *Stan wojenny — pierwsze dni*, Gdańsk 2006.

⁷⁸ Zob. zwłaszcza S. Salmonowicz, *Polskie Państwo Podziemne. Z dziejów walki cywilnej 1939–1945*, Warszawa 1994.

⁷⁹ Zob. materiały z konferencji naukowej: *Lata klasycznego stalinizmu w Polsce 1948–1956*, pod kier. S. Salmonowicza, „Czasy Nowożytnie”, t. VI, 1999.

The Toruń Centre for Research into Contemporary History on the Scientific Map of Poland — Traditions and the Present

The past

From the very outset the general conditions for the development of historical studies in post-war Toruń were conducive for research into the more distant past, but the situation of most recent history was quite different. The reason for this state of things lay primarily in objective factors which included the obvious absence of suitable tradition and trained researchers as well as systemic transformations. All these causes meant that for many years an important fragment of history encompassing the whole last century was underestimated and outright falsified.

In the middle of 1951 Dr. Witold Łukaszewicz, up to then employed at Łódź University, arrived in Toruń for the purpose of stirring the local milieu as regards this particular domain of the historical sciences, and was appointed vice-professor and head of the Chair of Modern History. The year 1954 witnessed the establishment of a new Chair of World History, including the Department of Modern and Contemporary History, headed by W. Łukaszewicz, who was promoted to professor extraordinary. In the Institute of History at the Mikołaj Kopernik University (which in 1969 became known as the Institute of History and Archival Studies), a part of the Department of the Humanities, Prof. W. Łukaszewicz was the head of the Chair of Polish and World History of the Nineteenth and Twentieth Century (from 1969: the Department of General and Polish History of the Nineteenth and Twentieth Century). After the professor's sudden death in November 1975, his post was held in 1976–1984 by docent Karol Grünberg.

The objective of the initiatives pursued in Toruń by W. Łukaszewicz from the mid-1950s was primarily to outline the goals of research and to train specialists capable of facing new challenges. Similarly as in the case of studies relating to earlier epochs, and in accordance with general tendencies prevailing at the time, research concerned with most recent history was focused on northern issues associated with Pomerania and partly the Baltic Sea basin. The prime fault lay in the fact that the studies in question pertained mainly to a single political option, namely, that of the Polish Workers' Party, which in accordance with the then binding guidelines was treated as the leading force of the nation and an exponent of a program of building Poland based on democratic principles and a struggle against the reactionary forces purportedly headed by Mikołajczyk's Polish Peasant party and an associated political Underground. Ascertainments based on a one-sided source material foundation were hypothetical, formulated for the purposes of communist propaganda, and verifiable decades later.

The trends of research initiated at the turn of the 1950s were intensified during the following decades; pretexts for preparing publications on contemporary history were provided by assorted anniversaries of the establishment of „People's Poland” in accordance with the general directives of assorted committees of the Polish United Workers' Party.

Noteworthy historians who presented their studies in such publications included doc. Donald Steyer, who wrote about the emergence of the agencies of „people's authorities” in the above mentioned region, and Dr. Bogdan Głębowicz, the author of texts about the workers' movement after the second world war. B. Głębowicz also embarked upon research into the peasant movement and socioeconomic transformations in the voivodeship of Pomerania, with particular emphasis on the land reform and union activity, discussed in his copious monographs, flawed by a number of errors.

Contemporary times, still treated instrumentally, were reflected in various monographic publications dealing with selected towns or the whole voivodeship, and written with the cooperation of historians from the Toruń centre. These works were subjected to the same rules and determinants as the publications mentioned previously. The situation of numerous M. A. dissertations and specialist Ph. D. theses, many of which discussed newest history, was quite different. Since they were not intended for publication and thus free from censorship intervention, they frequently presented opinions at odds with official historiography and much closer to historical truth.

Such studies included regional and national research inspired by Prof. W. Łukasiewicz already in the 1960s. The outcome of these fascinations included Ph. D. dissertations written by the professor's assistants: Jan Sziling and Zofia Waszkiewicz. The former embarked upon thorough investigations focused on diverse aspects of German occupation in Pomerania, especially the occupation administration, the extermination of the Polish and Jewish population, the resettlement of the Poles and the settlement of the Germans brought over to these regions, daily life in the occupied territories, and the destruction of national culture. The results were published during the 1960s and the following period in numerous regional and national periodicals. Subsequently, they were presented in a more complete version in a dissertation about the policy of the Nazi occupant towards the Catholic Church in lands incorporated into the Reich; the findings in question became the foundation of a Ph. D. thesis (presented in 1971) and an extensive synthesis written together with Włodzimierz Jastrzębski. For the first and, so far, only time, a wider group of readers had been offered a holistic portrait of the grim reality of German occupation in Pomerania.

Apart from the topic of the occupation policy in Polish lands, Prof. W. Łukasiewicz inspired his students to delve into the activity of the Apostolic See during the second world war. Pertinent research produced a Ph. D. dissertation about the Vatican policy towards Poland in 1939–1945, written in Toruń by the above-mentioned Zofia Waszkiewicz. At the same time, the subject of German occupation and, more broadly, Nazism was studied in the Chair (Department) of World and Polish History of the Nineteenth and Twentieth Century by docent Donald Steyer and docent Karol Grünberg. The former wrote a popular scientific monograph about Nazi crimes committed in so-called Reichsgau Danzig–Westpreussen. It is also worth noting that D. Steyer commemorated the fiftieth anniversary of the return of the Baltic to Poland in a synthesis presenting a cross-section of the accomplishments of Polish maritime policy and economy.

K. Grünberg abandoned studies on the working class movement at the turn of the nineteenth century for the sake of assorted German questions, and published, both at home and abroad, his oft-reprinted works on the Nazi movement and the Third Reich: a history of Schutzstaffeln–SS and a biography of Adolf Hitler. This current of research includes also works by doc. Marian Wojciechowski, employed in the Department of Prof. Łukasiewicz to the end of the 1960s, and writing about Polish–German relations in the years 1933–1938, crowned with an excellent monograph issued in Poland and the Federal Republic of Germany.

The 1970s witnessed an intensification of studies about the history of the Second Republic and the People's Republic of Poland owing to, i. a. a discussion at the XI General Convention of Polish Historians held in Toruń in 1974. The meeting formulated an urgent postulate calling for the development of thorough research into the history of the People's Republic of Poland, a tendency reflected predominantly by successive changes in the structure of the departments within the Institute. The Department of World and Polish History of the Nineteenth and Twentieth Century, headed by Prof. K. Grünberg after the death of W. Łukasiewicz, was first divided (1979) into the Department of Military History (head: doc. Władysław Lewandowski,

in 1987–1993 — Prof. Mieczysław Wojciechowski, and from 1994 — Prof. Waldemar Rezmer) and the Department of the History of People's Poland (head: Prof. R. Kozłowski), and slightly later (1986) — the Department of Polish and General History 1918–1944/45 (head: Prof. Mieczysław Wojciechowski). After 1989, the Department of the History of People's Poland became known as the Department of General and Polish History After 1945 (head: Prof. R. Kozłowski, and from 1995 — Prof. Ryszard Sudziński). In 1993 all the history departments merged in the Department of Historical Sciences at the Mikołaj Kopernik University, at the time ed from the Department of the Humanities.

The present

Department of General and Polish History 1918–1944/5

The research interests of the staff (professors: Mieczysław Wojciechowski — head of the Department, Zofia Waszkiewicz, Zbigniew Karpus, Mariusz Wołos, and assistants: Dr. Jarosław Kłaczko, Dr. Krzysztof Kania) encompass assorted problems from the history of the Second Republic, international relations during the inter-war period, and regional history, with particular emphasis on Pomerania, the Kujawy region and the Land of Dobrzyń.

From the viewpoint of chronology, emphasis should be placed first on questions associated with the emergence of Polish statehood in the wake of world war one, the topic of numerous earlier studies by Prof. Mieczysław Wojciechowski. This range had been presented at assorted conferences whose outcome consisted of collected publications edited by the head of the Department. The first such publication discussed Polish society in the Prussian partition area on the eve of regaining independence, and the second, connected with the seventieth anniversary of the reconstruction of the Polish State, concerned not only questions relating to Reborn Poland but also wider determinants, such as the shaping of social consciousness in Poland during that period and German–Soviet relations in view of the Versailles Treaty. Problems linked with the renaissance of the Polish Republic and the political and social repercussions of this event were once again examined as part of the celebrations of the eightieth anniversary of the restoration of independence, by presenting the results of the most recent investigations dealing with Polish lands at the time of the reconstruction of sovereignty.

Other conferences organised by Prof. Mieczysław Wojciechowski also focused on world history. By way of example, the place held by Poland in twentieth-century Europe, with particular stress on the integration and disintegration of the Continent, became the subject of two scientific conferences co-organised by the Department. Consecutive scientific sessions held under its auspices produced successive collected works on select aspects of the history of Poland envisaged as part of world history. These undertakings include books on the significance of the Treaty of Riga (1921) and the Polish–German non-aggression pact (1934). Publications focused on the same range of problems include a collective work about twentieth-century Polish eastern policy.

The research on world history conducted by the Department assigned a special place to large regions in Europe both in modern and most recent times. The outcome included two collective works, the first of which discusses political and economic migrations in the Baltic countries during the nineteenth and twentieth century, and the second examines the socioeconomic and political history of the borderland regions in Central–Eastern Europe from the sixteenth to the twentieth century.

A separate domain of the work carried out in the Department consists of regional history, frequently studied by particular members of the staff. The outcome of these interests has been,

as a rule, published in works about the regions and towns of Pomerania, the Kujawy region and the Land of Dobrzyń.

In 1991 members of the Department and historians from other departments at the Institute of History and Archival Studies initiated the publication of a series entitled *Stosunki narodowościowe i wyznaniowe na Pomorzu w XIX i XX wieku* (National and Religious Relations in Pomerania during the Nineteenth and Twentieth Century). Thanks to meticulous research the six volumes which appeared in 1991–1998 portrayed the place and role of the national and religious minorities in the discussed terrain, especially the Germans and the Jews. A summary was presented in an additional English–language volume.

A separate current in the research conducted in the Department, mainly thanks to Prof. Z. Waszkiewicz, consisted of religious themes. Particular attention is due to a habilitation dissertation proposing a complex discussion of pastoral work in the Polish armed forces, with consideration for different creeds. The publication in question also delved into religious life in the armed forces and the role of chaplains during the second world war. Alongside problems of a national dimension, including the policy of the Apostolic See during the inter-war period and at the time of World War II, Z. Waszkiewicz focused on the national and religious minorities in Vistula Pomerania, the Eastern Kujawy region and the Land of Dobrzyń, reflected in copious fragments of regional monographs describing the history of the „small homelands” or in self-contained.

J. Kłaczko chose to study the Protestant creed in Polish lands during the nineteenth and twentieth century by publishing an extensive Ph. D. dissertation about Protestant periodicals from the inter-war years and a monograph of a Protestant parish.

In more recent years, the emphasis of the research pursued particularly by the younger staff gradually shifted towards world history or the relations between Poland and her neighbours. Special attention is due to the publications by Prof. Z. Karpus (from 2000 the head of the Chair and then the Institute of International Relations), referring to Russian and Ukrainian problems, in which contacts with Poland’s eastern neighbours have been examined *via* the question of Russian and Ukrainian prisoners of war interned in Poland after the end of the war against Bolshevik Russia. These interests have produced an important monograph as well as several volumes of documents issued together with Prof. W. Rezmer, preceded by a volume of sources about Polish prisoners in Soviet captivity. The work conducted by Z. Karpus resulted in a habilitation dissertation about the allies of Poland in the war waged against Bolshevik Russia in 1920. Studies by Z. Karpus reflect also the research profile of the Department of Military History (see below).

This range of themes corresponds to the investigations conducted by Prof. Michał Klimecki from the Institute of International Relations at the Mikołaj Kopernik University, and in particular his publications about the Polish–Ukrainian war of 1918–1919 and the occupation of Eastern Little Poland by the Red Army in 1920.

The employment of Dr. Mariusz Wołos by the Department headed by Prof. Mieczysław Wojciechowski signified the inauguration of research on the most recent history of France and Polish–French relations. This topic, initiated by him in a Ph. D. dissertation about the activity of Alfred Chłapowski, for many years the Polish Ambassador to France, was presented against a broader background of Polish–French relations and the history of Europe during the inter-war period. Subsequently, it was expanded in a habilitation work on the relations between two European powers — France and the USSR — at the time of the collapse of the Versailles system and the emergence of a new configuration of political forces in Europe, faced with the increasingly distinct perspective of an approaching war. S. M. Wołos pursued his biographical interests in a monograph about the life and work of General Bolesław Wieniawa–

–Długoszowski, who played a prominent role in the history of modern Poland. More recently, already after the employment of Dr. K. Kania, the Toruń milieu embarked upon studies on the twentieth-century history of Great Britain, crowned by a Ph.D. dissertation (in print) about political life in the United Kingdom in the opinion of Polish diplomats from the inter-war period.

* * *

Topics similar to the ones examined in the Department headed by Prof. M. Wojciechowski were pursued also by other researchers working in assorted departments or institutes of the Mikołaj Kopernik University. Religious and national problems in inter-war Poland are the domain of Dr. hab. Elżbieta Alabrudzińska, connected with the Department of Church History in the Institute of History and Archival Studies. Various aspects of religions and religious minorities were reflected first in a Ph. D. dissertation about Pomerania; in the following years, the same author's habilitation dissertation examined Protestant churches in the eastern voivodeships of the Second Republic. Further publications went on to describe the general history of Protestants in inter-war Poland and included numerous monographs about particular towns.

In turn, Dr. Grzegorz Radomski and Dr. Katarzyna Kalinowska from the Department of Political Thought in the Institute of Political Studies at the Mikołaj Kopernik University concentrate their historical-politological studies on Polish socio-political thought of the inter-war period, with particular emphasis on the history of the widely comprehended national-democratic camp, the self-government, and the social teachings of the Catholic Church.

Department of Military History

Within the structure of the various units functioning in the Institute of History and Archival Studies at the Mikołaj Kopernik University, the Department of Military History borders on studies concerning the first and second half of the twentieth century. At the time of its establishment at the beginning of 1979 it was the second civilian university institution in Poland, after a similar Department at the Adam Mickiewicz University in Poznań, to conduct research relating to the military history of Poland and the world. At present, the Department employs three scientific-didactic staff members: Prof. Waldemar Rezmer and assistants: Dr. Aleksander Smoliński and Dr. Maciej Krotofil. For several years now, due to the liquidation of the Military Historical Institute in Warsaw and the dissolution of its Scientific Board, the Toruń Department is one of the few Polish scientific centres actively participating in training researchers for the discipline of military history.

The main trends of investigations include the twentieth-century history of the Polish Army and the armed forces of neighbouring countries, and armed conflicts in contemporary Europe, as well as studies on weapons and uniforms and military phaleristics.

During the first stage of his scientific activity, Prof. W. Rezmer wrote mainly about the Polish campaign of 1939 and the history of the Polish Army at the time of the Second Republic; this was the subject of several score studies, including an M. A. thesis, as well as Ph. D. and habilitation dissertations which were subsequently published. The professor was also the co-author of a synthesis about military confrontations in Pomerania across the ages. The next range of his interests, embracing wars waged in 1918–1920 for the frontiers and independence of Poland, was expanded by including analyses of the armed forces of the Lithuanian state.

Large-scale research projects financed by the State Committee for Scientific Research (KBN) created an opportunity for further important publications. The „Nationality problem

in the Polish Army in the years 1918–1919” programme produced copious monographs about national and religious minorities in the armed forces of the Second Republic. A KBN grant for studying „Camps for Bolshevik and Lithuanian prisoners of war as well as interned Russians, Ukrainians and Germans in Poland in 1918–1924” made it possible to publish three volumes of material issued in the series *Obozy jeńców i internowanych na ziemiach polskich 1918–1924* (Camps for Prisoners of Wars and Internees on Polish Lands in 1918–1924) as well as a volume of sources about Polish prisoners of war in Russian captivity.

In 2001–2004 Prof. W. Rezmer headed yet another KBN grant: *Wojsko litewskie 1918–1940* (The Lithuanian Army 1918–1940), whose outcome was the first monographic study on this topic to appear in Polish historiography (in print). At the same time, as a member of a Polish–Russian scientific team working on *Żołnierze Armii Czerwonej w polskiej niewoli w latach 1919–1922* (Red Army soldiers in Polish captivity in 1919–1922), Prof. Rezmer contributed to the publication of an extensive volume of documents, which was issued in Moscow.

Dr. A. Smoliński concentrates predominantly on the history of the cavalry and the horse artillery, the military history of Poland, Soviet Russia and Ukraine as well as Polish and European military traditions. He is also one of the few Polish specialists on weapons, uniforms and military phaleristics. As part of a KBN research project, headed by the professor and dealing with *Jazda przeciwników i sojuszników Wojska Polskiego w zakresie walk o granice Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1918–1921* (The Cavalry of the Opponents and Allies of the Polish Army during the Struggle for the Frontiers of the Second Republic in the Years 1918–1921), he has written about the history of the largest strategic formation of the Red Army. — the 1st Cavalry Army under Semyon Budionny.

A similar range of the military history of the eastern neighbours of the Republic of Poland is disclosed by Dr. M. Krotofil, whose particular interests oscillate around the most recent history of the Ukrainian armed forces. His research project has produced a Ph.D. dissertation about the Ukrainian Galician Army.

The scientific potential and organisational effectiveness of the Toruń-based historians — experts on military history — are evidenced by annual scientific conferences and seminars. The majority of these events is international, and the outcome is presented in numerous published studies.

Department of General and Polish History After 1945

The structural changes which took place in the Institute of History and Archival Studies at the Mikołaj Kopernik University at the turn of the 1970s initiated a new phase in research on the history of the People’s Republic of Poland. Certain re-evaluations were announced in the habilitation dissertation by Ryszard Kozłowski, who conducted a profound analysis of socio-political transformations in the voivodeship of Pomerania in 1945–1948. Many of these questions were later expanded by the author in separate articles published in regional and national periodicals. The texts focused on widely comprehended population changes in the voivodeship of Pomerania, including the settlement and displacement campaigns, as well as the political struggle and development of the working class movement, shown within a wide context of social and political phenomena.

This period also witnessed the inauguration of historical-legal studies on the post-war system of state administration and territorial self-government. Up to that moment, research concerning theory and practice remained behind general reflections stemming from an imposed doctrine. Upon the example of Pomerania the doctoral dissertation by Ryszard Sudziński (1977) attempted to depict the rebirth of the old structures of territorial

administration in post-war reality after the introduction of new elements, namely, the national councils. Another monograph and numerous articles by the same author showed the organisation and functioning of a cohesive blend of state administration, national councils, and territorial self-government in Vistula Pomerania.

The 1980s brought further essential findings about the German occupation mainly thanks to successive works by Dr. J. Sziling. His earlier studies about the occupant's policy towards the Catholic Church in the incorporated lands had been broadened by discussing other Christian creeds and by references to the General Government, a trend reflected in the author's habilitation thesis (1988). Dr. Sziling devoted his lesser dissertations to the Vatican policy in relation to Nazi Germany. At the same time, he issued a valuable collection of documents showing the first months of the occupation of Gdańsk Pomerania.

The last decade of the People's Republic of Poland coincided with the emergence of a new generation of historians who gradually entered equally new domains of research. Despite the fact that freedom of publication was still considerably limited, it had already become possible to formulate more reliable and bolder assessments, at least addressed to a narrow group of researchers; consequently, the publications which appeared at the time, based on a more all-sided source foundation, were much closer to historical truth. In Toruń, an excellent example of this current were the works of Leszek Belzyt, a student of Prof. R. Kozłowski, whose Ph. D. dissertation (1989) discussed a complicated and up to then little examined verification of the native population in the Polish part of former eastern Prussia immediately after the second world war; the author outlined this question against the backdrop of the economic, social, and political transformations of the period. The influx of new tendencies in historiography was revealed by monographs published in the so-called second (clandestine) circulation, and in particular R. Kozłowski's (pseudonym: Narcyz Szutnik) work about underground „Solidarity”.

Up to the end of the 1980s the Toruń academic environment — despite the mentioned failings — had produced important publications about the most recent history of northern Poland. The greatest fault of these works were the still numerous omissions in the case of socio-political history (for example, the research did not, for all practical purposes, exceed the years 1948–1950, and the examined sources related only to leftist political parties and organizations, while the local pro-independence conspiracy and connected Polish-Soviet relations were totally ignored). The publications revealed not only the impact of objective causes but also extreme caution in embarking upon difficult studies about contemporary history.

The qualitatively new political situation and the systemic transformations of 1989 focused research on heretofore unknown and falsified domains. An example conspicuous for the Toruń milieu is the activity of Dr. Mirosław Golon, a student of Prof. R. Kozłowski, who in 1989 started working as assistant professor and then lecturer in the Department of General and Polish History After 1945. The object of his extremely universal research interests embraces Polish-Soviet relations in the Stalinist period, the pro-independence Underground, the national minorities in northern Poland, communist propaganda during the era of the People's Republic of Poland, and the history of towns in Vistula Pomerania throughout the whole post-war period. Each of these topics has been examined in various and extensive studies published either as books or as dissertations in collected works, some of which have appeared in foreign-language versions.

Zbigniew Girzyński assumed the post of assistant professor in the Department of General and Polish History in 1997. His initial research interests were associated with the German occupation, chiefly the martyrology of the Catholic clergy in the diocese of Chełmno.

Subsequently, he turned towards world history after the second world war, and specially Polish–French relations. The peak of these investigations assumed the form of a Ph. D. dissertation (2001) and studies on the post-war history of Poles in France.

The post-1989 period also brought new accents into research on the occupation history of Pomerania, which in 1990 was indubitably inspired by Elżbieta Zawacka's Foundation „Pomeranian Archives of the Home Army” (since 2001 known as the Foundation „Pomeranian Archives of the Home Army and the Archives of Women's War Service”). Special activity was pursued by Prof. J. Sziling, a member of the Scientific Council and Editorial Committee of the Foundation. His involvement was expressed in co-participation in work on sources illustrating the Pomeranian District of the Home Army, and the edition or co-edition of several volumes containing the outcome of scientific conferences and popular sessions organised by the Foundation. The original interests of J. Sziling are being continued in the Foundation by Dr. Sylwia Grochowina.

Remaining researchers at the Department of General and Polish History After 1945 also expanded their workshops at the time of the systemic transformation. The studies by Prof. R. Kozłowski went beyond the 1940s, as evidenced by a copious work on the collectivisation of the countryside during the Stalinist period, publications concerned with the Toruń environment which initiated a new current in the professor's research, the issuing of heretofore unknown sources and, finally, presentations of the contemporary history of towns described in monographic studies which cast new light on social and political life.

The post-1989 period also signified new trends in the research carried out by Dr. Ryszard Sudziński, who concentrated his attention on, i. a. the most recent history of towns on the Vistula and the social groups of this region. In-depth studies about the history of Toruń, displaying all the features of interdisciplinary research, have produced a monograph which served as the basis for a habilitation thesis (1993). This current of interests includes also the modern history of Bydgoszcz. Having passed his habilitation exam R. Sudziński embarked upon investigations about the national and religious minorities in Pomerania after the second world war, with particular attention paid to the German minority. The author outlined the history of the German community against the background of the national policy of the Polish authorities, including the applied propaganda, tactics and attempts at making use of this question in the post-war indoctrination of the Pomeranian population. The results of these investigations were then presented during numerous conferences as well as in Polish and German periodicals and collected studies, edited by the author. Questions relating to the national minorities were accompanied by works about the dissolution of the Polish Underground State and „classical” Stalinism. Recently, the Department commenced, upon the initiative of Prof. R. Sudziński, work on assorted aspects of the Third Great Emigration, particularly the young generation of Polish émigrés and their attitude towards the reconstruction and Sovietisation of the country at the time of the People's Republic of Poland; the pertinent findings have been presented at successive conferences.

* * *

An essential supplement of the works written by historians employed mainly in the Department of General and Polish History After 1945 encompasses presentations of the research carried out in other departments or institutes. The latter include the Department of Modern History and the History of Scandinavian Countries in the Institute of History and Archival Studies, headed by Prof. Emilia Denkiewicz-Szczepaniak, whose Ph.D. dissertation served as a foundation for a monographic study about the situation in Norway under Arbeiderpartiet in the first years after the second world war; the same author's habilitation

thesis considered the paramilitary investments of the Third Reich in occupied Norway and the Polish labour force employed therein.

Contemporary and modern history is also present in the archaeological investigations pursued in the Institute of Archaeology and Ethnology at the Mikołaj Kopernik University mainly thanks to Prof. Andrzej Kola. In 1994–1996 he supervised, upon the request of the Council for Preservation of the Monuments of Struggle and Martyrdom, archaeological–exhumation work in the cemetery of Polish officers in Kharkov. In 1997–1999 the professor headed a similar expedition in the cemetery of the Defenders of Lvov, and in 2001 and 2006 — in Bikovnia near Kiiiv, the burial site of the victims of the local NKVD. The results of the pertinent research were documented in numerous publications.

Sociological and political studies hold a special place among the various currents of contemporary history. In the Institute of Sociology at the Mikołaj Kopernik University they pertained to, i.a. the very essence of the totalitarian system and its Polish variant (especially works by Prof. Roman Bäcker and Piotr Hübner), its erosion and fall, as well as the gentle transition to transformation processes and the Third Republic (publications by Prof. R. Bäcker and Andrzej Zybertowicz).

The subsequent period, and especially the history of underground „Solidarity” and other independent groups in Toruń and the region are discussed in the recently published extensive studies by Prof. Wojciech Polak from the Institute of Political Studies at the Mikołaj Kopernik University. Also studies by Prof. Stanisław Salmonowicz from the Department of the Law of the Polish Underground State about the German occupation (1939–1945) and „classical” Stalinism (1948–1956) are worth mentioning.

The last decade of the twentieth century and the first years of the following one have provided tangible effects created by new research opportunities in the wake of the abolition of censorship and a considerable alleviation of restrictions, making it possible to use heretofore inaccessible sources. Now, we have to patiently await the complete results of these studies as well as a reliable and objective assessment of half a century of „People’s Poland”.